

«پوهش‌های ایران فرهنگی» ۱

بلوچستان در دانشنامهٔ ایرانیکا

مقالاتی دربارهٔ تاریخ، فرهنگ و هنر مردمان بلوچ

نوشته:

برایان اسپونر، جیم کری شفر، ژوزف الفنین، محمد تقی
مسمودیه، ایران علاء فیروز، مهرنیر جهانبانی، پاملا هانت،
سیاوش آزادی

سربراستار
احسان یارشاطر

ترجمه: تنکا

سربراستار، میرانی، حسین شیخ‌زاده، سیدمنصور سید سجادی،
عبدالله جهان‌دیده، اسدالله سردارزهی، محسن شهرنازدار،
پری‌یوش گنجی، زرج ژوله

زیر نظر
محسن شهرنازدار

آبی پارس

پل فیروز

دوهش های ایران فرهنگی ۱

دیر: محسن شهرنازدار

این کتاب با حمایت سازمان منطقه آزاد چابهار منتشر شده است.

این کتاب با حمایت بنیاد دانشنامه ایران منتشر شده است.

عنوان و نام پدیدآور:	بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا نوشته بریان اسپونر...
موضوع:	دیگران؛ سروراستار: احسان یارشاطر؛ ترجمه و تکمیل
موضوع:	عبدالغفور جهانانده ... [ترجمه] زیر نظر محسن شهرنازدار
موضوع:	شهرنازدار
مشخصات نشر:	تهران: موسسه آبی پارس؛ انتشارات پل فیروزه، ۱۸
مشخصات ظاهری:	۳۳۹ ص: ۲۱×۱۴ س.م
فروستد:	دوهش های ایران فرهنگی ۱
شابک:	۹۷۸۶۲۱۹۶۲۰۵۴
وضعیت فهرست نویسی:	لیبیا
یادداشت:	نوشته: سیاوش آزادی، بریان اسپونر، ژوزف الفنین، مهرمن جهانانی، جیم گری شفر، ایران علاء فیروز، محمدتقی مسعودیه، پاملا هانت
یادداشت:	ترجمه و تکمیل: سعید ارباب شیرانی، عبدالغفور جهانانده، توج ژوله، اسدالله سردارزهی، سیدمنصور سیدسجادی، محسن شهرنازدار، حسین شیخزاده، پریوش گنجی
یادداشت:	نمایه
بلوچستان	موضوع:
Baluchistan	موضوع:
بلوچستان ... تاریخ	موضوع:
Baluchistan ... History	موضوع:
اسپونر، بریان	شناسه افزوده:
Spooner, Brian	شناسه افزوده:
یارشاطر، احسان، ۱۲۹۹ - ۱۳۹۷	شنا: افزوده:
Yarshater, Ehsan	شنا: افزوده:
شهرنازدار، محسن، ۱۳۵۶ -	شنا: افزوده:
موسسه غیر تجاری آبی پارس	شنا: افزوده:
DSR۲۰۰۳	رد پندگی:
۹۵۵/۷۱	رد پندگی:
۵۸۰۱۵۸۳	شماره:

بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا

مقالاتی درباره تاریخ، فرهنگ و هنر مردمان بلوچ

چاپ یکم: ۱۸
شمارگان: ۷۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸۶۲۱۹۶۲۰۵۴
آماده سازی فنی: موسسه آبی پارس
چاپ و صحافی: پردیس دانش
طرح جلد: سولماز مالک

نوشته: بریان اسپونر، جیم گری شفر، ژوزف الفنین، محمدتقی مسعودیه، ایران علاء فیروز، مهرمن جهانانده، پاملا هانت، سیاوش آزادی
سروراستار: احسان یارشاطر
ترجمه و تکمیل: سعید ارباب شیرانی، حسین شیخزاده، سیدمنصور سیدسجادی، عبدالغفور جهانانده، اسدالله سردارزهی، محسن شهرنازدار، پریوش گنجی، توج ژوله

زیر نظر: محسن شهرنازدار

موسسه آبی پارس؛ انتشارات پل فیروزه

تصویر روی جلد: عکسی منحصربه فرد از سردار ابراهیم خان سنجرائی و همراهانش در ۱۸۸۴ میلادی

نشانی: تهران - خیابان پاسداران - بوستان دوم - پلاک ۲۷ - طبقه اول/ کدپستی: ۱۶۶۴۶۵۱۱۱/ تلفن: ۰۲۱-۲۲۷۹۶۱۴۸/ وبسایت: pbinsitute.ir

پارنشر این اثر با قسمتی از آن به هر شیوه، نیاز به دریافت اجازه رسمی و مکتوب از ناشر دارد.

فهرست

۷	محسن شهرنازدار	مقدمه
۱۳	برایان اسپونر	جغرافیا، تاریخ و قوم‌نگاری
۱۱۱	جیم گری شفر	دانش‌شناسی بلوچستان
۱۱۷	سید منصور سیدسجادی	در بارهٔ بدخل باستان‌شناسی ایرانیکا
۱۲۳	ژوزف الفنیین	زبان و ادبیات بلوچی
۱۶۱	ژوزف الفنیین	شعر بلوچی
۱۷۵	عبدالغفور جهانانیده	زبان، ادبیات و شعر بلوچی
۲۴۱	محمدتقی مسعودیه	موسیقی بلوچستان
۲۴۷	محسن شهرنازدار	جغرافیای فرهنگی موسیقی بلوچی
۲۶۱	ایران علاء فیروز	لباس سوزن‌دوزی شده سنتی بلوچ
۲۶۵	مهرمنیر جهانبانی	پوشاک و سوزن‌دوزی بلوچ در زمان...
۲۷۱	املا هانته	پوشاک بلوچ در افغانستان و پاکستان
۲۸۱	پری‌به‌ش گنجی	پوشاک و هنر سوزن‌دوزی در بلوچستان
۲۹۳	سیاه‌ن آزادی	فرش بلوچستان
۲۹۹	تاج‌زاده	قالیچه بلوچ؛ مهم‌ترین گره‌بافته شرق ایران
۳۲۶		نمایه

مقدمه

دانشنامه ایرانیکا معتبرترین و جامع‌ترین مرجع پژوهش درباره تاریخ و فرهنگ ایران پیش و پس از اسلام به زبان انگلیسی است و نه تنها نمونه و نظیری در میان پژوهش‌های ایران‌شناسی ندارد، بلکه پیرامون فرهنگ و تاریخ سرزمین‌های غرب آسیا نیز اثری مشابه آن منتشر نشده است.

ارجاعات روشمند و رعایت تقدم و تأخر نقل قول‌ها و بر اساس اهمیت منابع، در کنار کتاب‌شناسی دقیق و مستند هر مدخل، دانشنامه ایرانیکا را به منبعی ارزشمند و درعین حال به صرف در مطالعات ایران‌شناسی بدل کرده است. اهمیت دیگر ایرانیکا در نگاه فاکتور به مفهوم فرهنگ ایرانی است که سپهر اندیشه و خرد ایرانی را در گستره تاریخی جغرافیای بسیار وسیعی جست‌وجو و بازخوانی می‌کند و ویژگی‌های بارز تمدن ایران، علاوه بر ادوار باشکوه تاریخ این سرزمین، در پرتو تنوع فرهنگی و قومی ایران نیز مبیند. رویکردی که نتیجه نگاه علمی، عمیق و بی‌طرف پایه‌گذار دانشنامه ایرانیکا، دکتر احسان یارشاطر (۱۳۹۷-۱۲۹۹) و همکاران او بوده است.

تنوع دیدگاه‌ها و رویکردهای متفاوت پژوهندگان و نویسندگان این دانشنامه بر اهمیت مداخل ایرانیکا افزوده است. به طوری که می‌توان پاره‌ای از مداخل مربوط به یک موضوع را کنار یکدیگر آورد و منبعی متنوع و درعین حال منسجم از آن موضوع فراهم کرد. تاکنون ترجمه این دانشنامه سترگ به زبان فارسی با همین رویکرد صورت گرفته و مجموعه‌ای از مداخل آن به شکل موضوعی به فارسی برگردانده شده است. کمبود منابع در مطالعات اقوام ایرانی به طور کلی و فقدان آن

در مطالعات فرهنگی قوم بلوچ به‌طور خاص، انگیزه اصلی گردآوری و ترجمه مداخل بلوچستان از دانشنامه ایرانیکا بوده است.

ابتدا ترجمه هر مدخل به متخصصان آن حوزه پیشنهاد شد تا برگردان فارسی آن‌ها دقیق و فنی باشد. درعین حال چون از زمان انتشار برخی از این مداخل چند دهه گذشته است و در این مدت پژوهندگان دیگری به این موضوعات توجه داشتند، مقرر شد معرفی مطالعات جدید و نیز رویکردهای دیگر پژوهشی دربارهٔ مرکدام از مداخل، در قالب تکمله‌ای توسط مترجمان متخصص نگاشته شود تا به غنای بیشتر و به‌روزرسانی محتوای مقالات بیانجامد. از این‌روی علاوه بر ترجمه انگلیسی مقالات ایرانیکا، مطالب دیگری نیز به آن افزوده شده است.

مدخل جغرافیا، تاریخ و قوم‌نگاری نوشته برایان اسپونر^۱، انسان‌شناس و ایران‌شناس بریتانیا، است. این مقاله بلند گرچه در روایت وقایع تاریخی معاصر بلوچستان، به‌خصوص در توصیف نقش بریتانیا در مناقشات آن منطقه، بی‌طرف نیست و در شرح وقایع و تجربه ایجاد منطقه حایل توسط بریتانیا و تحمیل قرارداد گلدسمیت به ایران و تجربه بلوچستان، وضعی تقلیل‌گرا دارد، با این حال یکی از خواندنی‌ترین مداخل ایرانیکا در دوره بلوچستان است. اسپونر تا دههٔ شصت میلادی پژوهشگر انجمن بریتانیایی مطالعات فارسی و مدرس دانشگاه آکسفورد بود و پس از آن به گروه انسان‌شناسی فرهنگی دانشگاه پنسیلوانیا پیوست. او از متخصصان برجستهٔ ایران‌شناسی و مطالعات خاورمیانه در نیم‌قرن گذشته است. اسپونر در چند بخش به‌ظاهر مستقل اما درهم‌تنیده شامل بررسی مقدماتی تاریخی و قوم‌نگاری مردم بلوچ، توصیف پهنه جغرافیایی سیاسی و جغرافیای فرهنگی بلوچستان، ریشه‌های تاریخی قوم بلوچ، تاریخ اولیهٔ جغرافیای سیاسی بلوچستان در میان ایران و هند، مهاجرت و تشکیل خانات کلات، حکومت محلی آنان، توصیف دورهٔ استیلای بریتانیا بر منطقه و در نهایت بررسی وضعیت امروزی بلوچستان و پراکندگی جمعیت و مسائل قوم‌شناسی آنان. مقاله‌ای منسجم دربارهٔ مسائل مختلف بلوچستان نوشته است. بخش‌های متعدد این مقاله توسط مترجمین مختلف ترجمه شد. بخش ۱، ۲، و ۸ تا ۱۱ از مقاله اسپونر توسط گروه مترجمان موسسهٔ آبی پارسی انجام شده و بخش‌های ۳ تا

۷، اقتباسی از ترجمه زنده یاد دکتر سعید ارباب شیرانی (۱۳۸۹-۱۳۱۶) است. او که دانش آموخته ادبیات تطبیقی از دانشگاه پرینستون بود، علاوه بر تدریس در دانشگاه علامه طباطبائی، در مرکز نشر دانشگاهی و دانشنامه جهان اسلام به ترجمه آثاری در حوزه نقد ادبی و ایران‌شناسی اشتغال داشت. در همین دانشنامه او خلاصه‌ای از مدخل جغرافیا، تاریخ و قوم‌نگاری نوشته اسپونر را به فارسی برگردانده که مبنای ترجمه تطبیقی در کتاب حاضر شده است. ترجمه، بازخوانی و انطباق بخش‌هایی از این مقاله را آقای عبدالقیوم نعمتی‌نیا دانش‌آموخته جامعه‌شناسی از دانشگاه هندو بنارس بر عهده داشته است.

جیم گری شفر^۱، باستان‌شناس آمریکایی و متخصص برجسته باستان‌شناسی آسیای جنوب شرقی، نویسنده مدخل باستان‌شناسی بلوچستان است. این مدخل به اطلاعات موجود درباره کاوش‌های باستان‌شناسی تا پیش از سال ۱۹۷۹ محدود می‌ماند. دکتر سید صبور سیدسجادی، باستان‌شناس برجسته ایرانی، این کاستی را برطرف ساخته و علاوه بر ترجمه این مدخل، گزارشی از کاوش‌های باستان‌شناسی بلوچستان از سال ۱۹۷۹ کنونی را نیز در یادداشتی جداگانه شرح داده است. دکتر سیدسجادی محقق بازنشسته پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و عضو موسسه مطالعاتی شرق میانه و شرق دور در آلمان^۲ است.

ژوزف الفنین^۳، استاد فقید مطالعات ایران در دانشگاه ماینز آلمان، نویسنده دو مدخل مهم «زبان و ادبیات» و «شعر بلوچی» است. او که متخصص زبان بلوچی بود، در مدخل نخست، ضمن بررسی تاریخی و پراکندگی قلمرو زبان بلوچی، به موضوعات آواشناسی، صرف و نحو، دایره وارکان و گویش‌های این زبان می‌پردازد. همچنین در بخش ادبیات این مدخل، بررسی از منظومه‌های بلوچی ارائه می‌دهد. این منظومه‌ها در برگزیده تاریخ و فرهنگ بلوچستان و یکی از منابع مهم بررسی‌های تاریخی و فرهنگی قوم بلوچ است. ترجمه این مدخل را آقای دکتر حسین شیخ‌زاده، استادیار دانشگاه آزاد واحد سراوان، بر عهده گرفتند. الفنین در مدخل شعر بلوچی، چهار دوره کلاسیک، پساکلاسیک، قرن نوزدهم تا اوایل قرن بیستم و دوره مدرن را از یکدیگر تفکیک می‌کند و به توصیف آن می‌پردازد. ترجمه این مدخل بر عهده آقایان دکتر عبدالغفور جهاندیده و

1. Jim G. Shaffer (1944.)

2. IsMEO

3. Josef Horblit Elfenbein (1927-2019)

مهندس اسدالله سردارزهی بوده است. هر دو مترجم عضو هیئت علمی دانشگاه دریانوردی و علوم دریایی چابهار هستند. در قالب تکمله‌ای برای دو مدخل «زبان و ادبیات» و «شعر بلوچی»، مقاله‌ای بلند به قلم عبدالغفور جهاننیده در تداوم ترجمه‌های مداخل آمده که محتوایی مستقل یافته است.

در میان نویسندگان مداخل بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا، نام چند ایرانی نیز به چشم می‌خورد. مدخل موسیقی نوشته دکتر محمدتقی مسعودیه (۱۳۷۷-۱۳۰۶)، استاد فقید موسیقی‌شناسی دانشگاه تهران، حاوی اطلاعاتی کلی از رسیقی بلوچستان است و از آنجا که تاریخ نگارش آن به اواخر دهه نود میلادی می‌رسد، اطلاعاتی درباره مطالعات سه دهه اخیر موسیقی بلوچستان ارائه نمی‌دهد. علاوه بر این اطلاعات موجود در این مدخل محدود به بلوچستان ایران است. تنوع موسیقی و ساز در بلوچستان و نیز پیوندهای ناگسستگی آن با آیین و فرهنگ بلوچی و زبان و ادبیات آن، امکان نوشتن مقاله‌ای محدود و متناسب با حجم مدخل موسیقی بلوچستان در دانشنامه را ناممکن می‌کرد. بدین سبب در تکمله این مدخل که سعی اینجانب نوشته شده، تنها به معرفی جغرافیای فرهنگی این موسیقی پرداخته و سعی در افزودن اطلاعاتی به مدخل ایرانیکا داشته‌ام.

ایران علاء فیروز و مهرمنیر جهانبانی از دیگر نویسندگان ایرانی مداخل بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا، مدخل پوشاک بلوچ در ایران را نوشته‌اند. این مدخل به دو بخش مستقل تقسیم شده است. بخش اول آن با عنوان «لباس سوزن‌دوزی شده سنتی بلوچ» نوشته ایران علاء است و زیبایی‌های ظاهری لباس بلوچی به‌ویژه لباس زنان بلوچ را توضیح می‌دهد. بخش دوم این مدخل با عنوان «پوشاک و سوزن‌دوزی بلوچ در زمان حال» نوشته بانوی فقید مهرمنیر جهانبانی (۱۳۹۷-۱۳۰۴)، از بانیان اصلی آشنایی ایرانیان با هنر مهاجر رزن‌دوزی بلوچ در دهه چهل، است. او این هنر درخشان را در سطح بین‌المللی نیز معرفی کرد و برای آن بازارهای جدیدی را فراتر از مصرف محلی و در سطح جهانی به وجود آورد. این مدخل به شرح تغییرات لباس بلوچی در چند دهه گذشته می‌پردازد. مدخل دیگری نیز در دانشنامه ایرانیکا به بررسی لباس بلوچی و پراکندگی جغرافیایی آن خارج از مرزهای ایران اختصاص دارد. عنوان این مقاله

«پوشاک بلوچ در افغانستان و پاکستان» نوشته پاملا هانت، انسان‌شناس و متخصص مسائل افغانستان، است. تکمله این دو مدخل درباره لباس بلوچی، مقاله مستقل و مستند خانم پری‌یوش گنجی، نقاش سرشناس و مدرس طراحی و چاپ پارچه است. در این مقاله علاوه بر معرفی مجزای سرپوش، تن‌پوش و پاپوش بلوچی، توضیحاتی درباره ابزار کار، مواد اولیه و تکنیک سوزن‌دوزی نیز ارائه می‌شود و سرانجام به بررسی نقوش سوزن‌دوزی بلوچ در سه شکل هندسی، گره‌ای و حیوانی می‌پردازد.

مدخل فرش بلوچی در دانشنامه ایرانیکا نوشته سیاوش آزادی است. او از جمله بهترین متخصصان فرش ایران است که با گردآوری مجموعه‌ای غنی از بهترین قالی‌ها و فرش‌های ایران، در معرفی این هنر والای ایرانی در سطح بین‌المللی نقش بس‌بسی داشته است. سیاوش آزادی کتابی نیز درباره فرش بلوچی دارد. در این مدخل علاوه بر تئوریک‌های جغرافیای فرهنگی بافندگان فرش‌های بلوچ، به عناصر شکل‌دهنده این فرش همچون رنگ، تزئینات، تکنیک، شیرازه و حتی کاربرد آن‌ها نیز توجه شده است. ترجمه این مدخل و نگارش مقاله تکمیلی آن را تورج زوله، پژوهشگر نام‌آشنای فرش، بر عهده گرفته است. در این تکمله ضمن طبقه‌بندی و نام‌گذاری طرح‌ها و نقوش فرش‌های بلوچی، نکات ارزشمندی درباره آن بیان می‌شود.

در روند آماده‌سازی این کتاب، ضمن حفظ و زبانی‌های شخصی زبان مترجمان، اعلام و برابرتهادهای فارسی یکسان شدند و ضرورتاً تغییر برخی اسامی و واژگان در زیرنویس صفحات ثبت شد. مهم‌ترین چالش ترجمه متون این کتاب، ضبط صحیح اسامی خاص بود. برای این منظور تا آنجا که امکان داشت نام افراد، طوایف و مکان‌های یاد شده در مقالات، با متون و منابع متعدد دیگر تطبیق داده شد تا ضبط اعلام حدالمقدور بی‌نقص باشد. با این حال خطاهای احتمالی با اندیشه مطلعین در چاپ‌های بعدی کتاب اصلاح خواهد شد.

همچنین هر جا که ضرورت داشته، مترجمان مداخل، با حرف اختصاری م. توضیحاتی به زیرنویس صفحات اضافه کرده‌اند. اینجانب نیز نکاتی را در زیرنویس‌ها یادآور شده‌ام که با علامت اختصاری ش. مشخص شده است. علاوه بر این فهرست اعلام در پایان کتاب افزوده مهم این مجموعه درباره

بلوچستان است که به محتوای مداخل ایرانیکا و مقالات پیوست آن کاربردی وسیع تر می‌بخشد و بر اهمیت این اثر به عنوان یک منبع قابل استناد در مطالعات فرهنگی اقوام ایرانی در زبان فارسی می‌افزاید.

انتشار این کتاب مرهون حمایت و توجه دوست گران قدر آقای عبدالرحیم کردی، مدیرعامل سازمان منطقه آزاد چابهار، است که با درک عمیق از مفهوم توسعه پایدار، بر ضرورت حمایت از انتشار این مجموعه تأکید کرد.

همچنین از تمامی همکاران و مترجمان این مجموعه سپاسی ویژه دارم و از آقای محمد جمالی که در پیگیری ترجمه مداخل تلاشی مجدانه کردند، قدردانی می‌کنم.

در پایان ارم می‌دانم از آقای التون دنیل^۱، سردبیر دانشنامه ایرانیکا که سخاوتمندانه این اثر رسمی ترجمه این مداخل و انتشار آن را در ایران دادند، صمیمانه سپاسگزاری کنم. امیدوارم این اثر راهگشای پژوهش‌های بیشتر درباره جنبه‌های مختلف تاریخ و فرهنگ بلوچستان باشد.

این کتاب را به مرده‌ان، پخته‌کوش و محبوب آن دیار و به همه پژوهندگان و علاقه‌مندان به فرهنگ و تاریخ ایران زمین تقدیم می‌کنم.

محسن شهرنازدار